

katsovat myös tulevaisuuteen. Sinällään päätöksikö sopisi miltei mille tahansa historialliselle tutkimukselle.

Alenius kirjoittaa sujuvasti mutta toisinaan tekstissä esiintyy snobismia, kuten hänen kirjoittaessa lukutaidottoman sijaan analfaabeetti. Tutkimuksessa on nähty melkoisesti vaivaa lukemalla peräti neljällä kielellä alkuperäismateriaalia, enimmäkseen sanomalehtiä, sillä tutkimus keskittyy julkiseen kuvaan. Alenius on tutkinut aiemminkin kansallisia ym. kuvia ja nojaa tässäkin työssä samaan malliin – ehkä liikaakin. Viitattu tutkimuskirjallisuus on melko vanhaa. Ottamalla mukaan esimerkiksi stereotypian käsitteen ja työstämällä sitä lähteiden analysointi olisi näkyvillä selvemmin ja tekstistä muodostuisi jämäkämpää: nyt lukija uupuu toisinaan yksityiskohtien paljouteen. Toisaalta yksityiskohdat todistavat Aleniuksen esittämiä kantoja, joskin hän sortuu perustelemaan myös turhaa jossittelua, kuten oliko joulukuun 1924 kommunistien vallankaappausyritys välttämätön kulttuuriautonomialain hyväksymiselle muutamaa kuukautta myöhemmin. Samanlaista kehitystä oli olemassa myös Latviassa ja samanlaista lakiakin oli valmisteltu, mutta siellä sitä ei koskaan saatu aikaiseksi. Tätä Alenius ei tuo esiin, vaikka hänellä onkin silloin tällöin viittauksia muiden maiden tapahtumiin ja kehityskulkuihin, jotka kuitenkin tuntuvat olevan enemmän sattumanvaraisia kuin järjestelmällisiä.

On helppoa moittaa kumpaakin teosta siitä, mitä ne eivät edes yritä olla. Siinä missä Hiden käsittelee vähemmistöjä kansainvälisenä, eurooppalaisena kysymyksenä, Alenius keskittyy yhden maan sisäisiin suhteisiin ja molemmat selviytyvät tehtävästään mallikkaasti. Hyvä historiankirjoitus esiintyy monessa muodossa. Perustellumpaa on arvostella molempia karttojen

puuttumisesta, vaikka muuta kuvitusta onkin käytetty kivasti: etenkin Schiemann matkusteleo ympäri Eurooppaa – samaa maailmaa ei enää ole.

Aiheista riippumatta selväksi tulee myös ero suomalaisen ja brittiläisen historiankirjoituksen poliittisuudessa. Alenius aloittaa lyhyellä viittauksella tämän päivän Viron vähemmistöihin, mutta (suomalainenkin) lukija etsii lisää yhtäläisyyksiä. 1990-luvulla itsenäistyneen Viron vähemmistöpolitiikka ei ollut yhtä avointa ja muuttui vasta kansainvälisen painostuksen jälkeen eli edellytyksenä liittymiselle eurooppalaisiin järjestöihin, kuten David J. Smith on esittänyt. Tietenkin venäläisvähemmistö niin

Virossa kuin Latviassakin eroaa sotienvälisen kauden vähemmistöistä merkittävällä tavalla niin historialtaan, määrältään kuin suhtautumiseltaan. Hidenin mukaan venäläisvähemmistöt eivät ole täyttäneet Schiemannin jälkimmäistä vaatimusta eli eivät ole hyväksyneet Viroa tai Latviaa kotimaanaan vaan asuvat mieluummin omassa kansallisuudessaan 'vieraassa maassa'. Schiemann piti suurempien taloudellisten yksiköiden syntyä välttämättömyytenä eikä Hiden pelkää esittää, miten Schiemannin tapa erottaa kansa ja valtio tarjoaa aineksia tulevaisuuden Euroopan Unionille.

Pauli Heikkilä

Hyvä aate, mutta huonosti toteutettu

Vesa Oittinen (toim): Marx ja Venäjä. Aleksanteri Papers 1/2006. Vaajakoski.

Suvi-Anne Siimes toivoi, että Marx ja Lenin heitettäisiin jo viimeinkin jos ei roskeen, niin ainakin antikvariaatteihin. Antikvariaatin pitäjät taas sanovat, että Marx on aina arvossaan ja Leniniäkin myydään. Nyt käsillä oleva kirja on hyvin ajankohtainen siksi, että siinä tehdään kysymyksiä jotka ovat olleet jatkuvasti Venäjä-keskustelun ytimessä: onko ja jos niin miksi Venäjä olisi erilainen kuin muut, esimerkiksi länsieurooppalaiset yhteiskunnat? Missä määrin Neuvostoliitto oli toisenlainen moderni ja oliko sen historiallinen kehitys jollain tapaa väistämätön? Mikä oli marxismien merkitys Neuvostoliiton kehityksessä vai oliko se marxismia lainkaan? Marx ja Venäjä -teos sisältää kaikkiaan kahdeksan artikkelia ja sen kaksi keskeistä teemaa ovat Marxin suhde Venäjään – se, miten Marx

tulkitsi Venäjän kehitystä suhteessa muuhun Eurooppalaiseen kehitykseen ja toisaalta se, miten Marxin teorioita tulkittiin ja muokattiin uudelleen Venäjällä ja Neuvostoliitossa.

Kuten Oittinen toteaa esipuheessaan, Marxin merkitystä Venäjälle ei ole aiemmin tutkittu, siitä huolimatta, että nimenomaan Venäjällä Marxin merkitys oli suuri, erityisesti ennen vallankumousta. Marxin *Pääoma* käännettiin venäjäksi aiemmin kuin ranskaksi, ja monet Marxin teksteistä levisivät nopeasti Venäjällä ja synnyttivät vilkasta keskustelua kapitalismin kehityksestä yleensä ja Venäjän erityisyydestä erityisesti.

Sosialismin romahdus Neuvostoliitossa ja muissa ex-sosialistimaissa ovat antaneet mahdollisuuden yksioikoiselle käsitykselle siitä, että sosialismin epäonnistuminen todisti pitävästi myös Marxin teorioiden ja marxismien perustavaa laatua olevan virheellisuuden. Tämä on kor-

keintaan puolittuus, sillä Marxin teorioilla ja niiden neuvostoversioilla, joita marxismi-leninismiksi kutsutaan, ei ole kovinkaan paljon tekemistä keskenään.

Oittisen artikkelissa nostetaan esiin kysymys, johon ei vielä tänäänkään ole kovin hyviä vastauksia; missä määrin Marxin *Pääoman* I osassa kuvaama kapitalismin kehitystapa on universaali ja väistämätön ja missä määrin se on alkuperäisten olosuhteiden määrittämää? Nykytilanteessa relevantti kysymys olisi esimerkiksi se, miten esimerkiksi Armenia – tai Moldova – voi kehittyä suoraan palveluyhteiskunnaksi tai tietoyhteiskunnaksi, ilman että sen tarvitsee kulkea kaikkien edeltävien vaiheiden kautta? Eli missä määrin historialliset lainmukaisuudet ovat väistämättömiä ja missä määrin historiaa tekevät ihmiset? Marxin elinajana kysymys oli myös tärkeä ja ennen kaikkea vaikea, sillä Marxin teoriathan oli rakennettu eurooppalaisen, lähinnä englantilaisen yhteiskunnan historiallisen kokemuksen analyysin pohjalta, kun taas Venäjä on tyystin toisenlainen, toisessa historiallisen kehityksen vaiheessa oleva yhteiskunta. Euroopassa teollistuminen oli jo pitkällä, teollinen työväenluokka muodostunut ja järjestynyt, kun taas Venäjä oli maatalousvaltainen maa, jossa työväenluokkaa ei juurikaan ollut ja maaseutua luonnehti maan yhteisomistus. Oittisen mukaan Marxilta tai Engelsiltä ei tullut pitävää vastausta tähän venäläisen Mihailovskin kysymykseen Venäjän kehitystien erilaisuudesta, vain keskenjääneitä kirjeitä ja artikkeleita sekä puolittaisia ja osin ristiriitaisiakin vastauksia.

Tietyllä tapaa kysymykseen historiallisten lainmukaisuuksien välttämättömyydestä vastaa myönteisesti Vadim Mezujev, joka toteaa, että Venäjällä bolševismi ei ole syy vaan seuraus maan epädemokraattisuudesta, joka

selittyy sellaisilla olosuhteilla, jotka ovat kaiken ideologian ulkopuolella. Yksikään tuona aikana tarjolla olleista eurooppalaisista ideologioista, yhtä vähän liberaali kuin sosialistinenkaan (mukaan lukien marxilainen variaatio), ei sisältänyt demokraattista vastausta kahteen Venäjän historian peruskysymykseen...

Ensimmäinen näistä on hänen mukaansa maataloustyöväen kysymys, sama johon Marx yritti vastata ja toinen on kansallisuuskysymys eli kuinka luoda yhtenäisyyttä etnisesti ja kulttuurisesti hyvin jakautuneeseen valtakuntaan. Näistä lähtökohdista on Mezujevin mielestä hyvinkin ymmärrettävää miksi marxismi muuntautui Neuvostoliitossa marxismi-leninismiksi; valtioideologiaksi, joka legitimoii kommunistisen puolueen vallan. Leninille ja bolševikeille marxismi oli Mezujevin mielestä ainoastaan toiminnan filosofia, jossa korostui proletariaatin diktatuuri. Proletariaatti Venäjällä oli tässä katsannossa puolue, jonka päämääränä oli vallan ottaminen. Se, mitä Venäjällä tapahtui 1917 ja sen jälkeen oli siis väistämätöntä niistä historiallisista edellytyksistä katsoen, jotka Venäjällä tuolloin vallitsivat. Kuten Mezujev itse toteaa: ”Todellisuudessa vallankumous, johon sen oma kulku oli vetänyt heidät mukaan, oli syttynyt Venäjän modernisaation välttämättömyydestä, sen tarpeesta siirtyä perinteisestä yhteiskunnasta nykyaikaiseen”.

Kun valta oli vankasti bolševikkien käsissä, muuttui marxismi marxismi-leninismiksi, mytologiseksi ja dogmatikaksi, joka menetti suurelta osin sen ymmärryksen materialismista, joka on sen ydin. Se ydin on näkemys historiasta (ainoa tiede), joka lopettaa kaikenlaisen yhteiskunnallisen pysähtyneisyyden, joka yrittää pidätellä sitä jossakin kehityksen pisteessä. Siihen kuuluu myös näkemys ihmisen vapautumisesta

talouden ja valtion vallasta.

Neuvostomarxismien osat, historiallinen materialismi, dialektinen materialismi, tieteellinen kommunismi, marxilais-leniniläinen sosialismin poliittinen taloustiede tai sosialistinen valtioteoria, joita Suomessakin 1970-luvulla opintopiireissä tanskattiin ja ainakin teeskenneltiin ymmärretyn, eivät tässä antologiassa kirjoittavien arvioissa kovin merkittäviä saavutuksia olleet. Marejev tuomitsee historiallisen ja dialektisen materialismin abstraktioiksi, elävän marxilaisen filosofian pilkkomiseksi, kuten hän toteaa Iljenkoviin viitaten. Toinen helmasynty on ajattelun kehityksen irrottaminen ”yleisestä kehitysteoriasta” – sen seurauksena diamat ”muuttuu abstraktiksi fraasin systeemiksi, tieteeksi maailmasta kokonaisuudessaan, eräänlaiseksi metafysiikaksi”. Marejev toteaa yksikantaan että ”ihmisten materiaallinen yhteiskunnallinen oleminen on siinä (Marxin materialistisessa historiankäsitteessä) tosiasia, fakta. Sen vuoksi tätä tosiasiaa ei tarvitse todistaa minkään ontologian avulla. Siitä ei seuraa muuta kuin sekaannusta.”

Pekka Sutela kirjoittaa siitä vaikeudesta mikä marxilaisella taloustieteellä ja erityisesti marxilais-leniniläisellä poliittisella taloustieteellä (*malespota*, kuten hän sitä nimittää) on ollut määritellä mitä se itsessään on ja miten sosialismi ja arvolaki liittyvät toisiinsa, vai liittyvätkö lainkaan. Sutelan mukaan *malespota* itsessään ei ollut mitenkään homogeeninen rakennelma, vaan sisäisesti hyvinkin ristiriitainen esitettyihin kysymyksiin nähden ja jopa peruskäsitteiden osalta. Standardiymmärryshän on, ettei arvolakia esiinny muualla kuin kapitalismissa, sillä kuten Sutela toteaa, yhdellä sanalla ilmaistuna arvolaki tarkoittaa markkinoita. Mutta, kuten Sutela myös toteaa, jo Marx ajautui umpikujaan

yrittäessään esittää arvoteorian perusteita ja markkinaprosessin suhteita. Arvolain ja sosialismin dilemma tiivistyi siihen, että kun arvolaki oli olemassa myös sosialismissa, se tarkoitti joko erilaisen omistumuotojen, vaihdannan ja markkinoiden olemassaoloa tai se oli perusta hintojen laskeumiselle, joka taas merkitsi kesku suunnittelun rationalisointia. Eikä kumpikana näistä kannoista ollut yhteneväinen virallisen marxismi-leninisin kannalta – varsinkin kun kummassakin kannassa oli oletus markkinoiden olemassaolosta. Ja jos näin olisi, ei sosialismilla olisi mitään erityistä virkaa. Tämä teoreettinen paini arvoteorian ja sosialismin suhteesta johti melkoisiin loogisiin venymisiin, joista Sutelan mielestä mielenkiintoisin oli kanta, jonka mukaan sosialismissa taloudelliset lainmukaisuudet olivat objektiivisesti, siis tietoisuudesta riippumatta olemassa, vaikka ne toteutuisivatkin tietoisin toiminnan kautta. Samaa painin vaikeutta kuvaa se, että oppikirja marxilais-leniniläisen poliittisesta taloustieteestä syntyi vasta liki kahden vuosikymmenen väännön tuloksena (1936-1954). Koko opin keskeinen heikkous on Sutelan mielestä se, ettei siinä ole menetelmää tosien ja epätosien lauseiden erottamiseen. Stalinin suhtautuminen kysymykseen arvolaista sosialismissa on kuvaava: yhtäältä hän piti kiinni siitä, että arvolaki toimii myös sosialismissa, koska hinnoilla oli oltava arvoperusta ja osa hinnoista määräytyi vapaasti myös sosialismissa. Mutta, toisin kuin kapitalismissa, missä arvolaki toimi luonnonvoimaisesti, sosialismissa se toimii tietoisin toiminnan ohjauksessa. Loppuvaiheessa hän Sutelan mukaan näki olevan kahdenlaista arvolakia, toinen markkinoilla ja toinen valtio-sektorin sisällä. Yksi ilmentymä marxismin muuntumisesta Stalinin kauden dogmaattiseksi

marxismi-leninismiksi oli se prosessi, jota Pertti Honkanen kuvaa artikkelissaan ”David Rjazanov ja ensimmäinen MEGA”. Rjazanov oli Venäjälle 1921 perustetun Marx-Engles -instituutin johtaja, joka näki tehtäväkseen Marxin kirjallisen perinnön vaalimisen ja julkaisemisen. Tämän piti tapahtuman ns. MEGA (Marx-Engels-Gesamtausgaben) -projektin puiteissa, jossa julkaistavia niteitä oli suunnitelman mukaan 40:stä 85:een. Niistä julkaistiin kuitenkin vain 12, joista puolet Rjazanovin johdolla. Projekti kaatui Stalinin valtaannousuun ja sitä seuranneeseen puhdistusaaltoon. Rjazanov puhdistettiin ja myöhemmin teoloitettiin menševikkisympatioista, puoluepetturuudesta ja marxismin hengen vastaisuudesta syytettynä. Sen jälkeen Marxin kirjoituksiin liitettiin ”oikeaoppiset” kommentaarit ja painotettiin Marxin myöhäistuotannon merkitystä. Rjazanovin syntejä oli Honkasen mukaan Leninin ansioiden liiallisen korostamisen kritisointi, Stalin-kultin vastustaminen ja pakkokollektivisointimenetelmi-

en kritisointi. Propagandistinen hallinnon legitimaatiotavoite syrjäytti tieteelliset intressit MEGA-projektissa.

Marx ja Venäjä -teos on hyödyllinen kaikille Venäjä-tutkijoille, jotka analysoivat Venäjän ja Neuvostoliiton kehitystä ohi yksinkertaistettujen totalitarismitai ylihistoriallisten autoritäärisyyssusko -tulkintojen. Kirjan artikkelit ovat hiukan epätasaisia keskenään: joistakin artikkeleista myös asiaan perehtymätön lukija selviää suuremmista vaikeuksista, kun taas erityisesti Marxin filosofiaan ja taloustieteen kritiikkiin liittyvät artikkelit vaativat vähintäänkin peruskurssin läpikäymistä. Sutelaa seuraillen voi todeta ”On tietysti enemmän kuin todennäköistä, etten koskaan ymmärtänyt mistä Marxin arvolaisa (tai tieteellisessä kommunismissa tai valtioteorian muotogeneettisessä johtamisessa (J.N)) on kysymys.” Mutta tutustumalla Marx ja Venäjä -teokseen se on kenties helpompaa.

Jouko Nikula

Totalitarismiteorian päivitysyritys

Kimmo Elo: *Die Systemkrise eines totalitären Herrschafts-systems und ihre Folgen. Eine aktualisierte Totalitarismustheorie am Beispiel der Systemkrise in der DDR 1953. Diktatur und Widerstand Band 10 herausgegeben von Prof. dr. Manfred Wilke. Münster: LIT, 2005.*

Kimmo Elon väitöskirjan tavoitteena on ollut analysoida DDR:n poliittista kehitystä vuosina 1952-1953 ajankohtaistetun totalitarismiteorian avulla. Eloa tuntuu ärsyttävän Suomen Akatemiaa myöten painotettu tieteidenvälisyys, joka Elon esipuheen mukaan kertoo yhteiskuntatieteiden kriisistä. Toisena Elon arvostelun

kohteena – syystäkin – on runsas transitiotutkimus, jossa kohteet, hieman karrikoiden, luokitellaan demokratioiksi ja ei-demokratioiksi. Jälkimmäiset ovat sitten illegitiimejä, hajaannuksen ja taloudellisen jälkeenjääneisyysden tuotteita. Miksi sitten Kiina ei kaatunutkaan vaan päinvastoin vahvistuu koko ajan? Olemassa on myös sellainenkin erikoinisuus kuin Fidel Castron johtama Kuuba.

Elon suurena taustakysymyksenä on, mitä 21. vuosisadan politiikan teoria voisi tarjota tilalle. Elon mukaan nykyisin puuttuu teoria, jolla voitaisiin tarkastella epälineaarisia yllättäviäkin muutoksia. Tutkijan oma